

Bildglädje och färgrikedom

Färg, form och dramatik i folkkonstnären Hans Wikströms sista kända målningar från 1829

TUULA AUTIO

Fig. 1. Västmanlands-Dala nationshus i Uppsala. Byggnaden, ritad av den internationellt kände arkitekten Alvar Aalto, invigdes den 3 september 1965. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Ett folkligt konstnärskap möter en modernistisk arkitektur

Uppsala är en universitetsstad med en lång tradition av att samla studenterna från olika landskap till s.k. nationer. För att skapa

egna lokaler för studenterna påbörjades nationshusbyggen under 1700-talet. Med tiden utvecklades nationerna till allt vikti-

gare mötesplatser för studenterna, både socialt och kulturellt. Västmanlands-Dala nation (V-Dala) är idag en av Uppsala universitets tretton studentnationer. Det berömda nationshuset är centralt beläget i korsningen mellan Sysslomansgatan och Skolgatan (fig. 1). Den vita imponerande byggnaden med ett raster av höga, smala fönster i gatu-fasaden är ritad av den modernistiske, finländske arkitekten Alvar Aalto. Innanför de höga fönstren ligger en stor samlingssal, där delar av nationens konstsamling är utställd. Vill man kan man här följa mötet mellan formspråk och estetiska ideal från skilda tider. Här möter också ett folkligt konstnärskap den modernistiska arkitekturen.

I samlingssalen i Aaltos storslagna byggnad hänger tre väggmålningar med bibliska motiv målade på grov linneväv i lite grälla färger. Målningarna är från 1820-talet och utförda av den folkliga konstnären Hans Wikström. Dessa väggmålningar är egentligen rester av storartade interiörmålningar. De är ursprungligen avsedda att smycka väg-garna i en bondgård men visas nu i en helt annan kontext. Men hur kommer det sig att dessa folkliga målningar har fått ta plats vid sidan av namnkunniga dalakonstnärer i nationens konstsamling? Och vem var folk-konstnären Hans Wikström? I det följande kommer vi att studera de tre väggmålningarna närmare för att följa hur Bibelns budskap omformats till bilder som anknyter till den bondemiljö Wikström levde och verkade i.

Som "Målaren och konstnerfarne Hans Wikström" omnämns Hans Wikström (1759–1833) i de skriftliga källorna under sin levnadstid. Han kom från byn Övre Gärd-sjö i Dalarna, från Rättvikstrakten som så många andra allmogemålare vid samma tid. Wikström var en konstnärligt kreativ per-son som i sitt måleri förvandlade bibliska berättelser i ett nyskapande inrednings-måleri i storbondemiljöer i södra Gästrik-land och norra Uppland mellan 1780 och 1830. I sitt konstnärskap utvecklade han en omisskännlig egen stil genom en kreativitet som kom till uttryck i färgglädje, dramatik och humoristiska inslag tillsammans med sedelärande pekpinnar. Hans kundkrets utgjordes av välbeställda bönder i de rika bygderna både norr och söder om Daläl-ven. Storslagna rumsinredningar som ofta framställde scener ur Gamla och Nya Testa-mentet blev hans signum. Han förmedlade Bibelns berättelser till den egna samtiden genom att gestalta miljöer och människor som det var lätt att identifiera sig med. Vid sidan av de bibliska berättelserna målade han även samtidsskildringar av dåtidens ar-betsliv och aktuella händelser.

När och hur lyftes Hans Wikström fram ur tidens glömska?

Västmanlands-Dala nations konstsam-ling byggdes till en början upp av porträtt, främst av den egna nationens inspektorer. De nationalromantiska strömningarna

kring sekelskiftet 1900 inspirerade nationen att bredda sin konstsamling. Konstverksamheten inriktades på insamling och inköp av konst från de egna landskapen och av de egna konstnärerna. Donationer utökade också konstsamlingen. 1958 fick nationen en donation av provinsialläkaren Petrus Ranström som omfattade tre målningar utförda av Hans Wikström.

Decennierna kring sekelskiftet 1900 var en aktiv period för insamling av allmogekultur på de museer och hembygdsgrårdar som då etablerades i allt snabbare takt. Skansen och Nordiska museet blev inspirationskällor och förebilder. Redan under 1880-talet förvärvade Artur Hazelius målningar av Hans Wikström till Nordiska museet. Hazelius tidiga kontakter med brukspatronen på Gysinge, Gustav Benedicks och brukspatronen på Söderfors, Pehr Gustaf Tamm ledde till betydande donationer av kompletta inredningar och enskilda målningar av Wikström. Målningarna kom ofta från olika arrendegårdar som låg under bruken i Wikströms hemtrakter i Hedesunda- och Österfärnebo-bygderna i södra Gästrikland. Idag kan vi förutom i Nordiska museet finna Hans Wikströms måleri i Länsmuseet Gävleborgs, Upplandsmuseets och Dalarnas museums samlingar. Hela miljöer kan ses i Bärbygården (1824) från Östervåla, nu i friluftsmuseet Disagården i Gamla Uppsala samt sekundärt placerade i flera hembygdsgrårdar i södra Gästrikland.

Sist med inte minst finns på ursprunglig plats bevarade storslagna inredningar i de gårdar där de en gång målades, bl.a. i Lars-Lars gården (1818) i Munga i Tierp, Ol-Pers gården (1826) i Skobo i Östervåla, samt i Lars-Persgården (1827) i Fors i Österfärnebo. Ett tidigt måleri, dock fragmentariskt, finns även dokumenterat på Pekkosgården i Bingsjö i Dalarna.

Den etnologiska forskningens intresse för folkkonsten i början av 1900-talet bidrog till kunskapen om Hans Wikströms betydelse som folklig konstnär i Mellansverige. I samband med stora dokumentationsinsatser av byar och gårdar kom Wikströms måleri att kartläggas och analyseras bland andra av Sigurd Erixon, professor i etnologi och fil. dr Svante Svärdeström, vår främste dalmålningsexpert. Båda var knutna till Nordiska museet. 1933 firades hundraårsminnet av Wikströms död och en minnesutställning med Wikström-målningar arrangerades i Gävle. Där bidrog även konstnären Manne Östlund, Eric S. Nilsson och Karl Hedlund med lokala undersökningar om Hans Wikströms måleri och biografi. Därefter har forskningen kring Wikström och hans målargärning fortgått. Ny kunskap med fördjupning och nya infallsvinklar pågår kontinuerligt. Nya målningar kommer i dagen, oftast som fragmentariska rester, men dock som nya pusselbitar till kunskapen om Wikströms betydelse som folklig konstnär.

Hans Wikströms (1759–1833) liv och leverne

Hans Hanson eller Hans Wikström, som han kom att kalla sig efter 1780, var dalkarl, född i byn Övre Gärdsjö, Rättviks socken i Dalarna den 11 september 1759. Fadern Hans Jonson var bonde och allmogemålare och modern hette Anna Andersdotter. Familjen bodde på Börtasgården, senare Kungsmans gård i Övre Gärdsjö. Dåliga tider, missväxt och hungersnöd drabbade Dalarna 1772. Liksom många andra dala-bönder fick Börtas Hans Jonsson ge sig ut på arbetsvandringar för att försörja sin familj. Nödåret kom han med hustru och sex barn till Ovensjö i Gästrikland. Sonen Hans var då 13 år och äldst i barnaskaran.

Faderns måleriarbete var sedan tidigare en extra inkomstkälla vid sidan av jordbruket. Äldste sonen Hans skolades tidigt in i målarfamiljens tillvaro, då han redan som barn fick hjälpa sin far då han målade i gårdarna. Efter en kort tid i Ovensjö återvände fadern Hans Jonson till hemgården i Dalarna, där han strax dog. Även två av barnen avled kort därefter. Resten av familjen blev under en tid kvar i Ovensjö. Modern gifte om sig med skomakaren Per Ersson från Ovensjö. Familjen flyttade periodvis mellan Rättvik och Ovensjö.

Den äldsta sonen Hans var rörlig men var skriven i Rättvik fram till sommaren 1878, då han till hösten skulle fylla 19 år. I kyrkböckerna anges att han begett sig till Hälsingland. Under tiden han var skriven

på hemgården i Rättvik hade han tjänst på olika gårdar i Ovensjö: 1776 hos kyrkoherden A. O. Forswall och året därpå hos komminister Joh. Sjöström i samma socken. I utflyttningslängden 1777 finns en notering: "herr Mag. Sjöströms dräng Hans Hanson till Stockholm." Inga uppgifter finns om huruvida resan blev av. Hösten 1778 återfanns han på Torget i Österfärnebo och sedan i tjänst hos inspektor Gabriel Turelius. Det kan konstateras att redan som barn och i sin ungdom utmärktes Hans Wikströms liv av rörlighet både geografiskt och socialt. En rörlighet med arbetsvandringar till olika platser där han fick sina inredningsuppdrag. Nya kontakter och impulser från olika sociala miljöer bidrog till utveckling och förnyelse av hans måleri.

Omkring 1780 inträdde en ny period i Hans Wikströms liv. Han tjänstgjorde då som lakej hos riksheraldikern och kanslirådet Anders Schönberg på Åsbergs herrgård i Österfärnebo. Wikström finns då noterad bland Schönbergs tjänstefolk som "målaren Hans Hanson Wikström." Här har efternamnet Wikström kommit till. Anders Schönberg var en av dåtidens mer framträdande personer; han var betydande både i politiska och kulturella sammanhang. Vistelsen hos Schönberg blev en viktig och inspirerande tid i Wikströms liv. Han var nu i tjugoårsåldern och kom att tillbringa tre år på Åsbergs herrgård. Det var här han mötte en ny värld. Samtidigt som han tog intryck

av herrgårdslivet fick han nya upplevelser när han som lakej följde kanslirådet på hans resor. Även Schönberg uppmärksammade Wikströms intresse för målning och teckning. Schönberg skrev flitigt och ofta. I ett brev 1791 till topografen, företagaren och mångsysslaren Abraham Hülphers har Schönberg nämnt att han skickat en bondgosse från Dalarna till Kungliga Målarakademien för att utbildning. Det är andra gången som källorna omtalar Stockholm som ett mål för Wikström. Men tyvärr vet vi inte något mer om hans förhållanden i huvudstaden eller om han överhuvudtaget kom dit. Att han på ett eller annat sätt utbildats i teckning och måleri, hos en stadsmålare eller på akademien står klart i den måleritekniska och estetiska utformningen som hans inredningsmåleri visar upp. Hans Wikström är ingen anonym folkkonstnär. Han var skrivkunnig och signerade de flesta av sina väggmålningar (fig. 2). Att hans namnteckning finns på målningarna och att de är daterade har underlättat både attribueringen och arbetet med att teckna hans biografi.

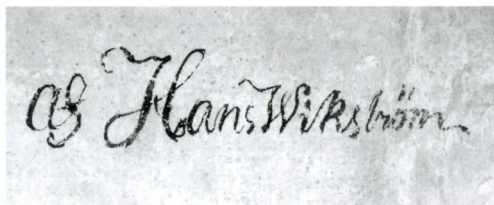

Fig. 2. Hans Wikströms namnteckning.
Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Familjebildning och fler och fler målningsuppdrag

I början av 1780-talet fick Hans Wikström i uppdrag att måla hela inredningar och då tillsammans med den äldre brodern Jan Hanson. 1783, samma år som han ingick äktenskap, målade han tillsammans med brodern Jan en magnifik inredning i en stor bondgård i Dalen i Valbo socken. Det var nu han för första gången tydligt signerade ett inredningsmåleri. Han var nu gift med Anna Esdotter och hade flyttat från Österfärnebo till hustruns hemgård i Gundbo i Hedesunda socken. Det enda barnet, dottern Anna, föddes 1784. I Hedesunda socken kom han att vara bosatt i resten av sitt liv, förutom en outredd period i byn Ren utanför Bollnäs i Hälsingland.

Boplatserna i Hedesunda har varierat fram till 1819, då han och hans hustru, nu liksom tidigare, sammanbodde med dottern Annas familj när de flyttade till gården Ollas, Jugansbo nr 2, en arrendegård under Söderfors bruk. Gården Ollas ligger på den södra sidan om Dalälven, där Hedesunda socken gränsar till Östervåla socken i Uppland. Hans Wikström var nu skriven som bonde och kolare, samtidigt som han utförde alltför stora målningsuppdrag. Det är intressant att se hur det wikströmska hushållet har bestått av hustrun och dotterns familj med make och barn under alla år. Ett generationsboende som kanske var förutsättningen för att Wikström skulle

kunna arbeta som en mycket efterfrågad inredningsmålare. Kanske ansvaret för gårdssysslorna och kolningsplikten delades mellan husbonden och mågen Per Persson? Förutsättningarna för ett rörligt och tidskrävande måleriarbete för Hans Wikström vid sidan om arrendeplikterna krävde med all sannolikhet en fördelning av arbetet på gården Ollas. 1833, i en ålder av 74 år, avled Hans Wikström i sitt hem i Jugansbo, tre år efter sin hustru Anna Ersdotter. Bouppteckningarna efter "Konsterfarne Hans Wikström" och hans hustru visar att gården Ollas var en ganska välmående gård med boskap och redskap, med många målade möbler, böcker och silver. Här nämns också att dottern med make var bosatta på gården i Jugansbo nr 2. I bouppteckningen noteras även att Hans Wikström den 30 juli 1833 testamenterat kvarlåtenskap till sonsonen Hans Person.

Intressant är även att det i bouppteckningen bland målade möbler finns upptaget ett "Målat Skänkskåp i Nystugan". Det är högt värderat och borde med all sannolikhet vara det skänkskåp som idag finns i länsmuseumet Gävleborgs samlingar (GM 8933). Dottern Anna gifte sig med bonden Per Person 1804 och skåpet är av Wikströms hand daterat till 1804. Kan det ha varit en bröllopsgåva till dottern och mågen som följt hushåller genom åren? Hans Wikström har med sin egna personliga handstil skrivit ner sitt ursprung samt att han snickrat och målat

skåpet. På insidan av en av dörrarna står följande omsorgsfullt skrivet: "Gjordt och Målat År, 1804 af Hans Wikström som är född den 11 septe, 1759 i Rättviks socken, och öfra gårdsjö By. Fadren war bonden Hans Jonson, och modren Anna Andersdotter: där städes." Kyrkoarkivens uppgifter verifieras här av Hans Wikström själv. Skåpet har gått i arv och har senare hamnat i Fallet, Tärnsjö i Nora socken. Där inköptes det på auktion av Erik Hedin, som sedan sålde det till givarna för 250 kronor. I accessionskatalogen noteras skåpet som gåva till museet år 1940 från direktör Waldemar Meyer, direktör Erik Ahlgren och konsul Nils Kjellerstedt. Samtliga betydande företagare i Gävle.

"den där penseln som ni gör folk med"

I Nordiska museet arkiv finns ett intressant brev från prosten A. G. Sedvall daterat 14 februari 1944 (EU30189). Brevet är ställt till Sigfrid Svensson, intendent vid Nordiska museet. Sedvall förmedlar här några minnesbilder av Hans Wikström. Dessa ger en inblick i hur bygdens folk har uppfattat honom. Berättelserna har sitt ursprung i brevskrivarens farfar, läraren och konstnären Anders Öster. Han gick i lära hos Hans Wikström och kände honom därför väl. Anders Öster vistades mycket hos Wikström för att lära måleri. Möjligen var han även behjälplig vid Hans Wikströms måleriuppdrag. Vid närmare efterforskningar kanske han skulle kunna identifieras som

Wikströms lärning. A. G. Sedvall refererar även till att de i hemmet haft en nu förkommen bok som varit Hans Wikströms. Boken innehöll omkring ett hundra målerirecept för färgblandning. Vidare berättade Anders Öster att Wikström helst målade om nätterna och att på dagen fick ingen se hans ateljé som fanns i det stora rummet en trappa upp i gården i Jugansbo. Anders Östers berättelser om Hans Wikström blev ibland väl dramatiska och rent av fyllda med magi: *"Wikström betraktades nästan som en trollkarl, fastän han var from, och om hans penslar hade man en vidskeplig föreställning. En gång kommo några personer och bado att få se den där penseln som ni gör folk med. Wikström skämtade gärna och var en gemytlig och slagfärdig dalkarl, omtyckt i bondgårdarna, där han också målade. Han var en from och flitig bibelläsare och ur den boken hämtade han sina flesta motiv. Men han var också en bra snickare."* Här möter vi Hans Wikström även som snickarkunnig. I hans bouppteckning finns både snickarbänk och snickeriverktyg upptagna. Flera praktfulla skåp, både snickrade och målade av honom är kända idag.

Donation av målningar till Västmanlands-Dala nation

Intresset för Hans Wikströms inredningskonst under det tidiga 1900-talet påverkade även provinsialläkaren Petrus Ranström och hans hustru Suzanne. Under åren 1913–21 var Ranström provinsialläkare i Älv-

karleö distrikt i anslutning till Älvkarleö bruk. Då mötte han allmogemålaren Hans Wikströms väggmåleri. Ranström kom i kontakt med traktens brukspatroner som donerat Wikström-målningar till Nordiska museet. Den konstintresserade läkaren kom åren strax före 1920 att ta till vara tre väggfält målade av Wikström för att senare donera dem till Västmanlands-Dala nation.

Petrus Ranström var född 1881 i Stora Tuna i Dalarna. Läkarbanan började han i Uppsala där han också fick sin medicinska utbildning. Som nämnts var han åren mellan 1913–20 provinsialläkare i Älvkarleö för att därefter bli stadsdistriktläkare i Eskilstuna. 1911 gifte han sig med Suzanne f. Larsson, dotter till konstnärsparet Carl Larsson och Karin Larsson f. Bergöö. Petrus Ranström och hans hustru Suzanne hade konsten som gemensamt intresse. 1926 tog Petrus Ranström initiativet till bildandet av Eskilstuna konstförening, för att 1937 bidra till grundandet av Eskilstuna konstmuseum. Vårterminen 1941 blev Petrus Ranström invald som hedersledamot i Västmanlands-Dala nation. 1953 dog han och fem år senare, 1958, när hans hustru Suzanne avled donerades de tre Wikström-målningar till Västmanlands-Dala nation. Målningarna visar olika bibliska motiv: Nattvarden, Getsemane ortagård och Flykten till Egypten. Väggtapeterna är av särskilt intresse då de sannolikt är de sista bevarade målningarna utförda av Wikström.

Två år efter donationen, 1960, beskrev och analyserade etnologen och "v-dalning-en" Göran Rosander förvärvet av målningarna i Västmanlands-Dala nations skrifter. I en av textens noter refererar Rosander till ett personligt brev med uppgifter om målningarna från Stig Ranström, son till Petrus och Suzanne Ranström: "De tre tavlorna inköptes samtidigt av provinsialläkare Ranström på en bondgård någonstans inom gränsområdet mellan Dalarna, Gästrikland och Uppland någon gång före 1920. Dukarna, som befann sig i miserabelt skick, var uppspikade direkt på väggarna. Köparen lät spänna upp och rama in dem, och hans svärmor Carl Larssons maka Karin, utförde en rengöring samt kompletterade lätt den vänstra delen av nattvarden, som var särskilt illa skadad."

Nattvarden, Getsemane örtagård och Flykten till Egypten. Folkkonst i Västmanlands-Dala konstsamling

Nu har vi bakgrunden. Vi tittar närmare på de tre väggmålningarna som de ser ut idag. De är målade med limfärg på grov linneväv och alla tre är inramade i likadana vita ramar. Vilken plats de olika målningarna har sitt ursprung i är alltså oklart. Olika källor anger Sända i Hedesunda socken för två av målningarna och den tredje anges härröra från Rickebo i Östervåla. Medan det hos donatorns familj också finns uppgifter som säger att samtliga målningar kommer från

samma plats, en bondgård vid Dalälven. Två av målningarna, Nattvarden och Getsemane örtagård, är daterade till 1829, medan Flykten till Egypten är odaterad.

Var kan vi finna mer information? I Sigurd Erixons efterlämnade arkiv och i topografiska arkivet på Nordiska museet finns äldre fotografier av de tre väggmålningarna. Nattvarden på en bild och Getsemane och Flykten till Egypten på en bild, där målningarna är sekundärt uppsatta på vägg för fotografering (fig. 3-4). De fotograferades 1920 av Sten Kalling i samband med de dokumentationer av byar och gårdar som då genomfördes. Det finns också fotokopior i Sigurd Erixons efterlämnade arkiv med bildmaterial från hans olika publikationer. Noteringar i anslutning till bilden av Nattvarden: "målningen finns nu i dr Ranströms ägo, Älvkarleö." Det andra fotografiet med en bild av Getsemane örtagård har notering på baksidan: "Tapet från Hedesunda. Dr P Ranström Älvkarleö." Vi får ägare och socken angiven för målningarnas ursprung samt en tidsangivelse till 1920 när målningarna dokumenterades. Här kan vi dessutom utgå från att de väggfält som målningarna beskriver inte har upptäckts i en hel rumsinredning eftersom fler målningar inte nämns.

Vi får betrakta väggfälten som fragmentariska delar av en eller flera inredningar. Det är svårt att se om de olika väggfälten hör ihop. Men studerar man bildspråket

Fig. 3. Väggsfältet Nattvarden tillsälligt uppsatt på vägg för fotografering i Älvkarleö, Älvkarleby socken. Foto Sten Kalling 1920, Nordiska museet.

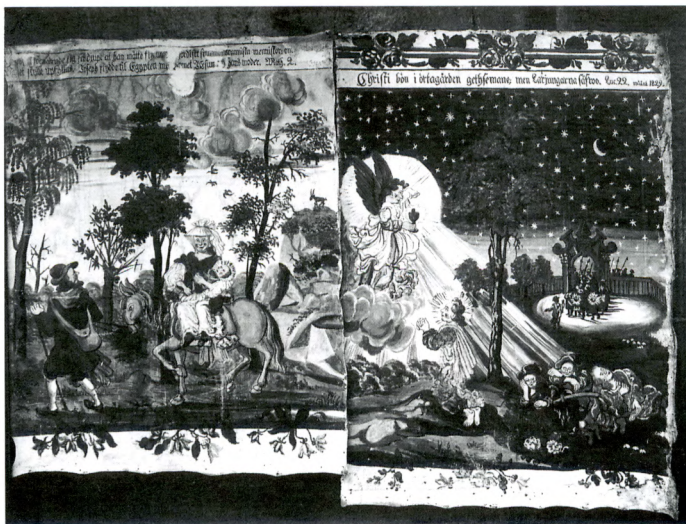

Fig. 4. De båda väggfälten Flykten till Egypten och Getsemane örtagård tillsälligt uppsatta på vägg för fotografering. Älvkarleö, Älvkarleby socken. Foto Sten Kalling 1920, Nordiska museet.

i de båda motiven Nattvarden och Getsemane finns det vissa beröringspunkter bland annat i de blomsterbårder som ligger i anslutning till textbanden. Rosbårdernas placering ovan och under har sin förklaring i bildkompositionerna. Båda målningarna har i sina textband dateringar till 1829 och det är inte vanligt att väggfält från samma inredning har daterats flera gånger. Motivet med Flykten till Egypten har ingen synlig blomsterbård och saknar datering, vilket kan bero på målningens skick och den senare anpassade inramningen. Frågan är därför om alla målningar härrör från samma gård? Sigurd Erixon anger flyktigt i en bildtext att Getsemanemålningen hör samman med de s.k. Rickebomålningarna i Östervåla. Men jämför man dem med Getsemane så är de helt olika i sitt formspråk. Sända i Hedesunda socken anges som ursprungsplats i den senare litteraturen om Hans Wikström.

Var finner vi då beläggen för att alla målningar har sitt ursprung på samma plats? Och frågan är dessutom om det i det här sammanhanget är viktigt för betraktarna. Det kanske räcker med Hedesunda socken i Gästrikland, som proveniens. Sända får stå kvar tills nya uppgifter säger något annat. Redan under 1900-talet första decennier gjordes upptäckter av Hans Wikströms målningar undanstopgade på vindar eller som fragment under modernare tapetlager. Målningarna har ibland dessutom flyttats och fått nya placeringar i nya hus. Byggnader

har rivits och målningar har förkommit. Därför är härkomstuppgifterna många gånger osäkra och svåra att bevisa.

De inramade målningarna på Västmanlands-Dala nation, så som de visas idag, som enskilda tavlor är inte representativa för Hans Wikströms interiörmålningar, även om det är som separata väggtavlor många av hans bildframställningar numera är bevarade. Därför är det viktigt att understryka att målningarna i de rektangulära figurfälten ingick som delar i stora kompositioner med ett figurmåleri som Wikström gjorde på plats när han målade i storbondgårdarnas festsalar. Väggfälten anpassades då efter rumsbildningarnas väggar, fönster och tak och bildade då en helhet med sammanhängande bildberättelser. Förutsättningarna för ett inredningsmåleri efter borgerliga förebilder utvecklades med tidens ekonomiska välstånd baserat på tillväxten i jordbruket och järnhanteringen. Statusbetonade bostadshus med festsalar och flera rum att dekorera med både målade möbler och väggmåleri blev statusmarkörer bland bönderna. Valet av interiörmotiv bestod främst av religiösa och historiska figurscener, men i Wikströms måleri finns det också exempel på ett slags dokumenterande folklivsskildringar samt även helt självständiga tolkningar av dramatiska naturscenerier. Samtliga bilder kompletterades med texter i språkband eller inkomponerade i bilderna. Textens funktion var att hjälpa betraktaren att tolka bilden.

Ett framträdande karaktärsdrag i det folkliga måleriet är bundenheten till bildförlagor. Hans Wikström har sin grund i borgerliga ideal och bundenheten till förlagorna präglar hans konstnärliga uttrycksform. Religiösa bokillustrationer i figurbiblar och tidens religiösa uppbyggelselitteratur, tillsammans med kistebrev, almanackor och modeplanscher gav bildidéer och inspiration till bilder och förklarande texter. Hans Wikström var en utbildad målare vilket framgår av hans kompositioner där perspektiv, färgsättning och ljus och mörker ger dramatiska effekter. Han utvecklade en egen stil. Hans förhållande till stilkonsten var en blandning av formelement från olika perioder. Med tiden utvecklades stilblandningar från barocken och rokokon fram till det nyklassicistiska formspråket i måleriet från det sena 1700- och tidiga 1800-talet. Människorna som avbildas har tidsanpassats genom att de försetts med samtida klädedräkter. Det har skapat igenkännande och har gett motiven en folklig förankring. Hur uppdragsgivarna, beställarna av inredningsmåleriet, påverkat motivval och formspråk är en fråga av intresse. Hur följer man traditionen i socknen i förhållande till införandet av nymodigheter? Hans Wikströms mest produktiva period infaller under 1800-talets tre första decennier med flera imponerande inredningar där nya formelement blandas med de mer traditionella. I flera inredningsdekorer målar han

hela rumsinteriörer med avancerade marmoreringar och medaljonger i grisailleteknik. Rent geografiskt håller han sig till ett väl avgränsat område, där Dalälven korsar gränsen mellan Uppland och Gästrikland.

Nattvarden

Jesus sista måltid med lärjungarna, nattvarden instiftande under skärtorsdagsnatten, är ett motiv som genom tiderna getts olika konstnärliga uttrycksformer och tolkningar. En av de mest berömda framställningarna utgör Leonardo da Vincis muralmålning från 1400-talets slut i klostret Santa Maria delle Grazie i Milano. I vår svenska samtid har den mest omtalade gestaltningen av Nattvarden gjorts av fotografen Elisabeth Olsson Wallin i hennes fotografiska verk *Ecce Homo*.

Vid 70 års ålder, år 1829, målade Hans Wikström motivet Nattvarden i en inredning i en bondgård vid Dalälven i Hedesunda. Den målningen kom att bli hans sista idag bevarade målning (fig. 5). Av de målningarna som vi nu känner till är denna den enda där Hans Wikström har haft nattvarden som motiv. Målningen av Jesus sista måltid med lärjungarna avbildar Hans Wikström mer som en festmåltid eller ett stort kalas i en herrskapsmiljö i början av 1800-talet än den tiden som bibeln återger. Hans Wikström har gett denna en av sina sista målningar ett starkt uttryck; en fantasifull miljö som är skapad för att beröra, ge igenkännande och väcka nyfiken-

Fig. 5. Väggmålningen Nattvarden av Hans Wikström ingår i Västmanlands-Dala nations konstsamling. Daterad 1829. Mått: 144 × 99 cm. Den enda bevarade nattvardsskildringen av Hans Wikström och dessutom en av hans sista kända målningar. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

het hos betraktarna. Kreativiteten kommer också till uttryck i de starka färgerna. Allt för att budskapet skall nå fram. Allt så typiskt för Hans Wikströms kraftfulla måleri. Målningen förtydligas av textbandet i bildens överkant. Tyvärr är det delvis oläsligt: "... Lärjungar med mycken åstundan, förän han dödde. Och instiftade Nattvarden. Luc.22. målat år 1829." Här får vi dock uppgifter om källan till bildidén och en datering.

Bildkompositionen med det rumsliga perspektivet i salen förstärks av två hörnpelare, blomsterbården med rosor i taket och de båda mörka fönstren i fonden. Jesus med huvudet omgivet av en strålgloria är placerad i centrum. Ovanför hänger en ljuskrona för att ytterligare markera Jesus som centralfigur. Lärjungen Johannes, den yngsta och trogna lärjungen, lutar sig mot Jesus vänstra axel. Är det Judas som är avbildad i profil

med skägg och som har ett grönt kläde kring halsen? Se hans vänstra hand som vilar mot bordet med penningpungen innehållande 30 silverpenningar. Under måltiden förebådar Jesus sitt lidande. Han höjer sin högra hand och greppar kalken med vänster hand, välsignar brödet och vinet, som sin kropp och sitt blod. Lärjungarna är avbildade i högre-ståndsdräkter, prydda med halskrås och kravatter. De har blossande kinder och betänksamma miner när de lyssnar till Jesus ord och hans föraningar om att han skall bli förråd av någon av dem.

Framför bordet står en ung kvinna klädd i en folklig dräkt och bjuder fram ett fat med fiskar. Fiskarna som tillsammans med brödet och vinet är symboler för nattvards-måltiden. Bilden av tjänsteflickan i sin folkliga dräkt är ett motiv som Hans Wikström upprepar i sina inredningsmålerier, men då med andra attribut. Hon förekommer oftast som en "bjudflicka" bärande på glas och ett brännvinskrus. Ibland förekommer bilden med en lite moraliserande text som uppmanar till att behålla den traditionella klädseln i stället för att låta det nya modet ta överhand. På golvet ligger en hund och gnager på ett ben. Här rör det sig om en symbol som hör samman med Judas Iskariots förräderi och Jesu ord: "Ge inte det som är heligt till hundarna." (Matteus 7:6). På golvet sitter också en katt, vilken symboliserar att det ligger oro i luften. För övrigt är bilden av katten som fångat en råtta ett återkom-

mande motiv i Hans Wikströms måleri. Motivet är ibland inkomponerat med en text i ett dörröverstycke. Texten med ett lite förnumstigt och moraliserande budskap lyder: "Nähr war och en sin syssla sköter då går det wäl ehwad oss möter". Förlagan till denna bildidé är ett kistebrev, där motivet är en katt som fångat en höna istället för en råtta. Texten på kistebrevet är i stort sett identisk med texten som Hans Wikström återgett i fler av sina kattmotiv. Ett exempel är kattmålningen med texten i Ol-Pers gården i Skogbo i Östervåla.

Målningsarbetet förbereddes med skisser

Hans Wikströms bildkomposition av Nattvarden har vissa likheter med hans målning av Bröllopet i Kana. Denna målning utfördes av Hans Wikström 1827 till en rumsinredning i bondgården Mats Pers i Vreta i Österfärnebo socken, alltså två år före målningen av nattvardsbilden från Sända. Bröllopet i Kana är berättelsen om miraklet på en stor bröllopsfest då Jesus förvandlade vatten till vin. Målningen gestaltar en stor bröllopsfest med många gäster kring det uppdukade festbordet. Några personer öser vatten i sex stora krus. Det vatten som sedan blir till vin.

Två blad med skisser gjordes av Hans Wikströms inför målningen av bröllopsmotivet (EU 30189). Både skisserna och den färdiga målningen finns idag i Nordiska museets samlingar (fig. 6-7). Vid en

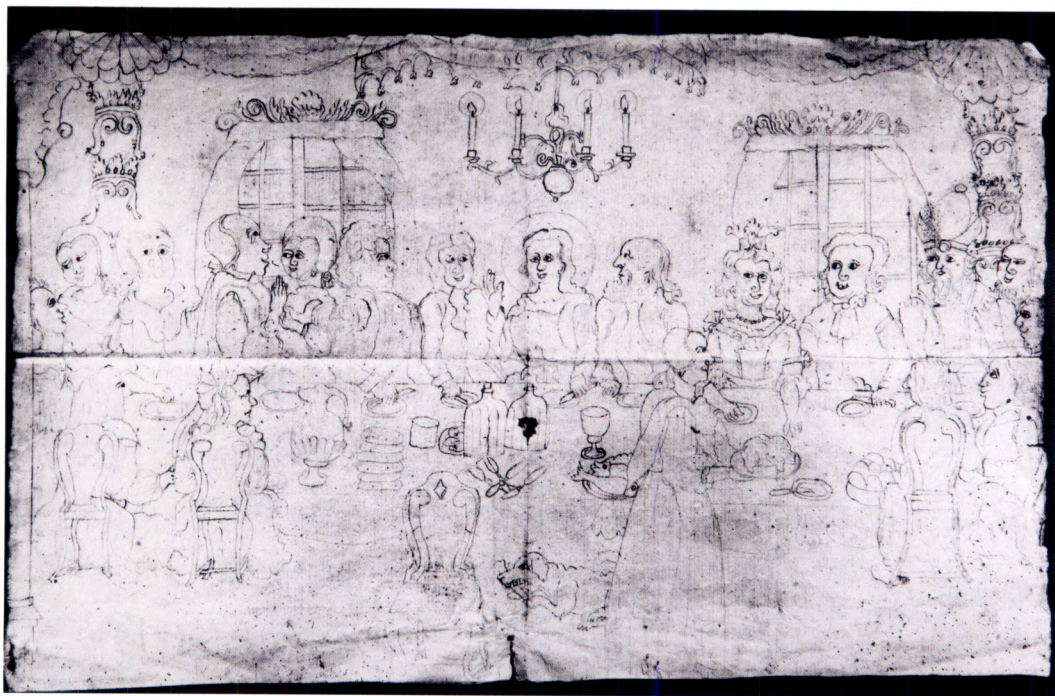
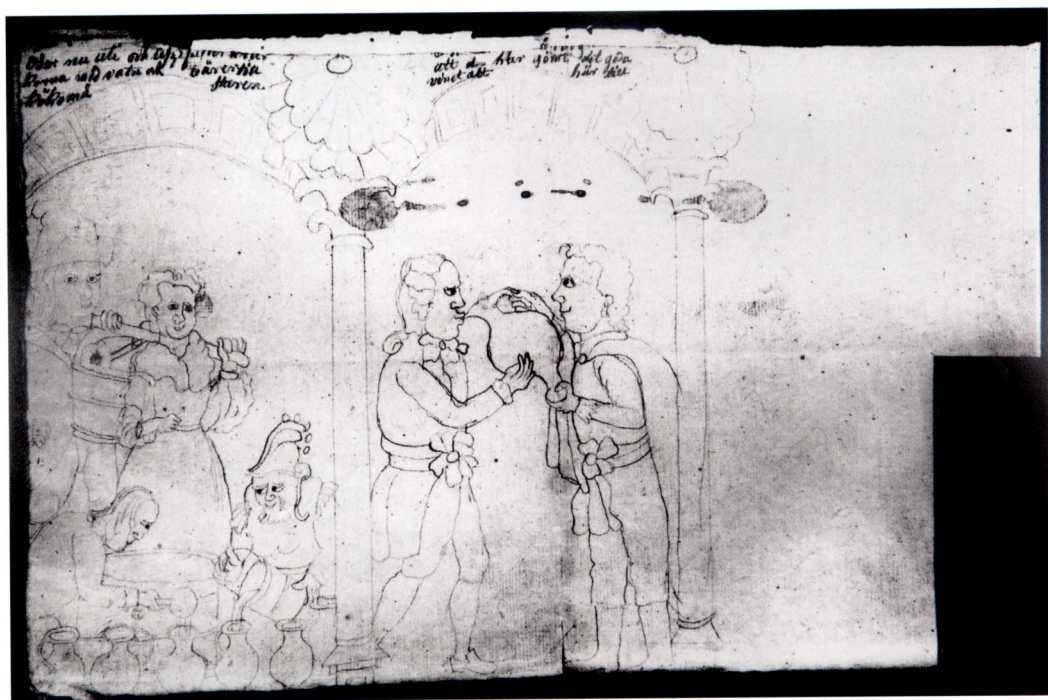

Fig. 6–7. Bevarade skisser till Hans Wikströms målning *Bröllopet i Kana*. Arbetet med skissmaterial illustrerar hur Wikström förberedde målningsarbetet. Jämför huvudmotivet av bröllopsbordet med bilden av Nattvarden och se likheterna! Detaljbilden visar sidomotiv i bröllopsscenen. Skissboksbladen ingår i Nordiska museets samlingar. Foto Nordiska museet.

jämförelse mellan skisserna och nattvardsbilden finns det likheter i kompositionerna som återkommer medan vissa detaljer som symboler och persongalleriet har förändrats och fått en ny innebörd i nattvardsbilden. Skisserna ger en bild av Hans Wikströms arbetssätt och visar ett exempel på det skissarbete som föregick hans målningsarbete på väggen.

Vi gör en liten jämförelse med utgångs-

punkt i skisserna och nattvardsmålningen. Kompositionen med det stora bordet som upptar hela bilytan är densamma, förutom sidomotiven på vardera sidan av pelarna i bröllopsbilden. Bröllopgästerna kring skissernas dukade bord är förutom Jesus, utbytta till de tolv lärjungarna i nattvardsmålningen. "Bjuddflickan" placerad framför bordet finns med både på skisserna och i nattvardsmålningen, där hon bjuder hon

fram ett fat fiskar istället för påskalamet. Perspektivet med fönsteromgärdade gardiner i fonden och en takkrona centralt placerade över Jesus. Bordet är dukat med en vit linneduk och tallrikar, bestick och dryckeskärl. Fiskar, bröd och kannor med vin ingår i måltiden. De rokokkoutformade stolarna är identiskt placerade kring bordet i både skisserna och i nattvardsmålningen. Hunden som gnager på ett ben finns med

både på skissen och i målningen. Såväl kompositionen som skisserna till Bröllopet i Kana visar att Wikström har haft samma grundidé till målningen av Nattvarden. Likhetera är stora. Bildinnehållet är ett annat och vid gestaltningen i nattvardsmålningen har ett utbyte av personerna kring bordet givetvis varit nödvändigt samtidigt som vissa symboliska element förändrats och kommit till.

Getsemane örtagård

Getsemane örtagård ingår i berättelserna om Jesus lidande och död i de fyra evangelierna. Hans Wikström har liksom i nattvardsmotivet utgått från evangelisten Lukas i sin skildring (fig. 8). Efter den sista måltiden med lärjungarna gick Jesus tillsammans med dem till Getsemane örtagård. Det var en trädgård vid foten av Oljeberget, dit Jesus och hans lärjungar brukade gå. Nu skulle de tillsammans be natten före Jesu korsfästelse. Textbandet i bildens överkant lyder: *"Christi bön i örtagården gethsemane; men Lärjungarna såfwo. Luc. 22. målat 1829."*

Händelseförloppet i den dramatiska bildkompositionen är gestaltad i två delar. Den mörka stjärnhimlen välver sig över hela bilden och bryts upp av ljusskenet med ängeln som uppenbarar sig. I bakgrunden, där dagen sakta börjar gry syns porten med hären av soldater som lyser upp sin väg med bloss. Judas går i spetsen och leder fram den väpnade skaran mot Jesus. Judas kommer att gå fram och förråda Jesus med en kyss. Det centrala i bildkompositionen utspelar sig i förgrunden där Jesus ber i det kraftiga ljusskenet från himlen. I skenet visar sig den tröstande ängeln med en gyllene kalk i handen. Jesus knäfaller och ber till Gud för att få slippa korsfästelsen och döden. Under bönen är Jesus så ångestfylld att hans svett droppade som blod till marken. Den gripande scenen får en motbild i de lugnt sovande lärjungarna, Petrus, Jakob och Johan-

nes. De kunde inte hålla sig vakna under Jesus förtvivlade böner. Hans Wikström avbildar lärjungarna sovande i godan ro i en hög. Deras ansikten utstrålar hur djupt försjunkna de är i sin sömn. Petrus har svärdet synligt intill sig; det svärd han sedan använde för att hugga örat av översteprästens tjänare. Hans Wikström har med stark inlevelse, i både komposition och detaljer, skapat en stark figurscen av bibelberättelsen om Jesus i Getsemane medan texten är kort och lakonisk med ett anslag av ett moraliserande innehåll: "Men Lärjungarna såfwo."

1827, två år före denna målning med Getsemane som motiv gjorde Hans Wikström en rumsinredning i gården Lars-Pers i Fors i Österfärnebo socken. I den inredningen ingick också ett väggfält med motivet Getsemane örtagård. Gestaltningen i båda målningarna är i det närmaste identiska. Texten i språkbandet skiljer sig något.

Flykten till Egypten

Flykten till Egypten är ett vanligt motiv i tidens bildkonst. Det är också ett ofta återkommande motiv i Hans Wikströms bildvärld. Berättelsen om flykten finns i Matteusevangeliet och återges så här med Hans Wikströms ord i ett textband ovanför bilden (fig. 9). Texten är skadad på några ställen: *"förrnedrade sig så djupt at han måtte fly undan jordiskt sinnade tyranniska menniskor: om... ärlighet skulle uppfyllas. Joseph flydde til Egypten med barnet Jesum och hans moder. Math.2."* En

Fig. 8. Väggmålningen Getsemane örtagård ingår i Västmanlands-Dala nations konstsamling. Daterad 1829. Mått: 108 × 77 cm. En av de sista kända målningarna av Hans Wikström. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

flyktbild undan ”tyranniska menniskor”, ett lika aktuellt motiv idag. Målningen är odaterad.

Josef och Maria flyr med Jesusbarnet för att undkomma Herodes då han skulle döda alla nyfödda barn. Hans Wikström visar i sin målning hur Josef, Maria och Jesusbarnet färdas genom ett landskap som ser ut att var torrt och stenigt med spridda kvistar och en och annan blomma på marken. Träden verkar lida av torka. På en stenig höjd står ett djur med horn, en get kanske, och blickar ut över landskapet. Det torra landskapet är Hans Wikströms gestaltning av den öken som bibelberättelsen återger.

Landskapskompositionen med träden och den steniga höjden ger djupperspektiv i bilden med den heliga familjen som i förgrunden färdas genom landskapet. Maria sitter på hästryggen med Jesus i famnen. Hon rider i damsadel och avbildas framifrån. Det är nog varmt för hon har blossande kinder och hennes huvudbonad är av den traditionella typen som kvinnorna på landet bar sommartid. Vitt linnetyg som veks på ett konstfullt sätt för att skydda mot solen. Hon bär en lannesärk med vida ärmar och på fötterna har hon svarta skor och röda strumpor. Hennes klädsel som bär drag av en folklig dräkt. Jesusbarnet med en skinande gloria är lindad på ett traditionellt sätt. Maria håller honom stadigt i famnen. Josef som leder hästen i tömmarna är avbildad bakifrån med ansiktet och blicken

vänd mot Maria och Jesusbarnet. Josef har en ränsel över axeln och en vandringsstav i vänster hand. Han är klädd i en lång rock och genom att framhäva veckbildningen i plagget åstadkommer Wikström en vriden rörelse hos Josef när han går framåt samtidigt som han håller kontroll över sitt dyrbara följe. Detta är en av många detaljer som visar Hans Wikströms måleritekniska kunnande. Dessutom har han återigen visat hur han omvandlat Bibelns berättelser till egenkomponerade samtidsberättelser där miljöer och människor många gånger är hämtade från den egna hemtrakten.

Kistebrev kan ha varit underlag för bildidén Flykten till Egypten. Motivet har varit populärt i tidens spridda bildvärld bestående av träsnitt i figurbiblar och kistebrev. Hans Wikström har återkommit till motivet flera gånger. Det finns ett väggfält med motivet i ett annat utsnitt i Lars-Lars gården i Munga i Tierps socken. I gården finns hela rumsinredningar från 1818 bevarade på ursprunglig plats. Här kan man uppleva målningarna så som de en gång var skapade som hela rumsinredningar, där bibliska figurscener och historiska avbildningar dekorerade väggarna.

Fig. 9. Väggmålningen Flykten till Egypten ingår i Västmanlands-Dala nations konstsamling. Odaterad. Mått: 97 × 79 cm. Foto Olle Norling, Upplandsmuseet.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Landsarkivet, Härnösand:

Bouppteckning efter Anna Hansdotter 26/3 1830.

Bouppteckning efter Hans Wikström 5/11 1833.

Länsmuseet Gävleborgs arkiv, Gävle:

Föremålssamlingarna.

Fotografier.

Nordiska museets arkiv, Stockholm:

Berslagsexpeditionens och Gästrikexpeditionens dokumentationer 1920, omfattande socknar i Gästrikland och Uppland.

Etnologiska undersökningar. EU.

Frågelista "målare".

Sigurd Erixons arkiv, fotografier.

Föremålssamlingarna.

Fotografier.

Upplandsmuseets arkiv, Uppsala:

Nils Ålenius arkiv.

Föremålssamlingarna.

Fotografier.

Västmanlands-Dala nations arkiv, Uppsala:

Handlingar rörande donationen av Hans Wikströms målningar 1958. Deponerade på Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen.

Västmanlands-Dala nation. Inventarier

1921–1951. Signum FII:d:9.

Tryckta källor och litteratur

Andersson, Roland, Bondjers, Rune, Knutsson, Johan & Andersson, Margareta: *Dalmåleri. Dalmålarna – deras liv och verk* (Dalarnas fornminnesförening och hembygdsförbund och Nordiska museet). Falun 2006.

Andersson Tord: *Allmogemålaren Hans Wikström* (Gästriklands kulturhistoriska förening). Gävle 1997.

Andersson, Tord, 1989: *Sällsamheter i Gästrikland*. Stockholm.

Autio, Tuula: "Välstånd, bostadslyx och inredningsmåleri i en norduppländsk bondgård i norra Uppland" *Uppland 1995. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*. Uppsala 1995.

Dahlby, Frithiof: *De heliga tecknens hemlighet. Om symboler och attribut*. (1954). Ny uppl. Uddevalla 2002.

Erixon, Sigurd: "Våra konstnärliga landskapskaraktärer." *Svenska kulturbilder VII–VIII*. Stockholm 1932.

Erixon, Sigurd: *Målaren Hans Wikström* (Utställningskatalog. Kulturmässan på stadshuset i Gefle 2–7 april 1933). Gävle 1933.

Erixon, Sigurd: "Hans Wikström" *Svenska kulturbilder. Ny följd III–IV*. Stockholm 1935.

Hedlund, Karl: "Gästrikemålaren Hans Wikström. Ett tvåhundraårsminne" *Gefle dagblad* 11/9 1959.

Knutsson, Johan & Warberg, Anna-Karin: *När färgen kom till byn. Målade allmogemöbler från norr till söder 1750–1850*. Lund 2014.

- Knutsson, Johan: "Formgivare: folket, Folkligt och borgerligt" *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*. Värnamo 2005.
- Knutsson, Johan, Nodermann, Maj & Frankow, Ingrid: "Folkkonsten" *Signums svenska konst-historia 7. Frihetstidens konst*. Lund 1997.
- Nilsson, Eric S.: "Hans Wikströms härstamning och ungdomsår" *Från Gästrikland*. Gävle 1935.
- Rosander, Göran: "Tre målningar av Hans Wikström" *Västmanlands-Dala nations skriftserie 10*. Uppsala 1960.
- Svärdström, Svante: *Hans Wikströms bibliska förlagor* (Utställningskatalog. Kulturmässan på stadshuset i Gefle 2-7 april 1933). Gävle 1933.
- Svärdström, Svante: *Dalmålningarna och deras förlagor*. Stockholm 1949.
- Östlund, Manne: "En allmogekonstnär i Gästrikland" *Socialdemokraten* 20/11 1932.

Tuula Autio är före detta chef för Upplands-museets kommunikationsavdelning.